

Bit takvoga sistema u kome su dva sredstva za proizvodnju nacionalizirana ili kolektivizirana, a njima upravlja državni administrativno-birokratski aparat, Predrag Vranicki vrlo dobro analizira. On ukazuje i na negativne posljedice takvog koncepta za daljnji razvoj socijalizma u svijetu i marksističke misli, ali ipak ne daje jasne i potpune odgovore na prije postavljena pitanja.

Zlatko Čepo

TODOR KULJIĆ, Fašizam — sociološko-istorijska studija, Nolit, Beograd 1978.

Vladavina, dominacija i eskalacija fašizma u nekim zemljama i dijelovima svijeta doista predstavlja najsureviji oblik diktature finansijskog kapitala i ujedno najmračnije razdoblje u povijesti čovječanstva uopće. Fašizam je u svojoj biti najgrublja forma diktature najreakcionarnijeg dijela krupne buržoazije kojom finansijski kapital pokušava, i privremeno uspijeva, ugušiti ekonomska i socijalna suprotstavljanja koja su u kapitalističkoj proizvodnji postala nerazrješiva. Fašizam je »policajac koji je zatvorio sve izlaze u napredak, u razvijanje budućnosti [...]«. To je novi politički omot vladavine finansijskog kapitala kojim se »država točak historije nasilnim sredstvima« (Kardelj).

No kako fašizam nije samo prošlost, već se tu i tamo javlja i pokušava doći do izraza u određenim društveno-ekonomskim i političkim krizama i danas — potrebno ga je uvijek nanovo analizirati, istraživati i osmišljavati njegovu suštinu i korijene uzroka pojavljivanja, što autor navedene studije pokušava. Pri tom je potrebno istaći da Kuljić u eksplikaciji te problematike nastoji prevladati neka jednostrana apologetska tumačenja fašizma i također ona mišljenja koja polaze s pozicija površinskog oslikavanja metodom crno-bijele tehnike, pokušava — dakle — prevladati ona mišljenja koja fašizam objašnjavaju samo kao određen prolazni pokušaj spašavanja akutne krize kapitalizma.

Takva sagledavanja i tumačenja fašizam stavljaju u prošlo vrijeme i ostavljaju ga u njemu, a on nije — naglašava autor — samo prošlost već je prisutan i u sadašnjosti, tako da i danas fašizam predstavlja opasan instrument svake ekstremne političke i društvene reakcije, eksploatacije i potčinjavanja ostalih. Sve to dokazuje, ističe autor u tekstovima navedenog djela, da je fašizam i kao društvena pojava i kao pokret i kao instrument vladanja inherentan kapitalističkom sistemu i kapitalističkoj proizvodnji uopće, pa se i može javiti u zaoštrenim kriznim konfliktima koji se pokušavaju nasiljem riješiti.

Prema tome, osnovne uzroke pojave, razvoja i djelovanja fašizma autor nalazi u kapitalističkoj proizvodnji, strukturama kapitalističkog društva i na njima zasnovanim proizvodnim odnosima, u kapitalističkim monopolima i na tim osnovama brojnim ekonomskim, političkim, socijalnim, ideološkim i ostalim proturječnostima društvenih procesa kapitalističkog svijeta epohe 20. stoljeća. Drugim riječima, osnovne uzroke i krajnje pojave fašizma valja sagledavati u marksistički utemeljenoj analizi dijalektičkog odnosa antagonističkog karaktera dru-

štvenih procesa klasnih odnosa koji najviše dolaze do izražaja, zbog određenog načina proizvodnje, upravo u kapitalizmu.

Fašizam, osim toga, valja posmatra i tumačiti u skladu s do sada rečenim kao izraz i odraz određene nemoći buržoazije da u svom povijesnom razvoju prevlada vučje odnose, bezobzirnu eksploataciju i degradaciju čovjeka. Zbog toga u krizno-političkoj situaciji buržoazija pribjegava fašizmu, a dolaskom fašizma na vlast, namjesto racionalizma i liberalizma koji se izražava u parlamentarnoj demokraciji buržoazije, stupio je »razjareni nacistički idealizam, umesto prirodno prava dužnost, vernost i disciplina podanika, a umesto političkog interesnog pluralizma monolitna država vođe. Kvintesencija fašističke tehnike sazdana je iz životinjske filozofije prava jačega u svetskoistorijskoj borbi rasa koja je dostigla vrhunac u ratnoj ekspanziji[...]«, kaže autor u zaključnom dijelu predgovora svoje knjige.

I dok autor osnovne uzroke pojave fašizma temelji u samom biću antagonističkih odnosa kapitalizma, uzroke pobjede fašizma i njegov dolazak na vlast u Italiji i posebno u Njemačkoj Kuljić nalazi u slabostima i razjedinjenosti evropskog proletarijata, u međusobnim sukobima socijalističkih i komunističkih partija i njihovih svjetskih centara — Internacionala od kojih su dobivale direktive i manje-više bile njima podređene. Fašizam je proizvod konkretnih povijesnih odnosa i okolnosti čiji je konstituens i radnički pokret, pa je stoga, kaže autor, i te kako odgovoran pred poviješću svoga vremena, a povijest i nije drugo do proces ostvarivanja i postvarivanja čovjeka u njegovu djelu kao aktu proizvodnje.

Uz to, autor u svojoj studiji ističe da se velik dio evropskog radničkog pokreta u godinama između dva rata politički izražavao u sindikalnom i parlamentarnom optimizmu lišenom svake kritičnosti i revolucionarnosti. Zbog toga i u tom kontekstu autor izvodi zaključak da se uspjeh evropskog fašizma uvelike može svesti na zajednički nazivnik revolucionarne slabosti i razjedinjenosti zapadno-evropskog proletarijata, što je svakako najviše došlo do izražaja u Njemačkoj. Danas se s velikom dozom sigurnosti može reći, kaže autor, da znatan dio odgovornosti za pobjedu fašizma snose radničke partije koje su svojim doktrinarstvom i odsustvom sluha za pravodobno sagledavanje i uočavanje istinske potrebe i mogućnosti vremena uvelike olakšale dominaciju fašizma. Konkretno, pobjeda fašizma i poraz revolucije u Njemačkoj doista imaju svoj osnovni uzrok u povijesnoj činjenici da Socijaldemokratska partija Njemačke nije bila partija revolucije, već partija dijela radničke klase i sitne buržoazije kojoj su liberalizam tipa građanske klase, odnosno sindikalizam i parlamentarizam predstavljali optimalni oblik političke akcije.

Drugi uzrok pobjede fašizma u Njemačkoj i neuspjeha revolucije, autor također nalazi u nespremnosti i nesposobnosti Komunističke partije Njemačke za poduzimanje samostalnih revolucionarnih akcija i u njezinoj, kako reče autor, vjernosti staljinističkim političkim ocjenama koje su je onesposobile za poduzimanje zajedničkih jedinstvenih revolucionarnih akcija sa socijalistima protiv fašizma kao najveće zajedničke opasnosti za opstanak i revolucionarno djelovanje pokreta.

I dok su njemački komunisti, pod utjecajem Kominterne i Staljina, istakli parolu socijalfašizma, kao izraz za opći karakter i čitavo političko biće Socijaldemokratske partije u Njemačkoj, optužujući je pri tome da je osnovni stup režima — dorle su socijaldemokrati, polazeći od teorije totalitarizma, u komunistima i fašistima vidjeli iste protivnike i objektivne saveznike protiv demokracije. Takvim je stavom socijaldemokracija u Njemačkoj dosljedno, ističe autor, okončala

najkatastrofalniju etapu vlastite kontrarevolucionarne djelatnosti koju je započela još 1918. godine »spašavajući« Njemačku od proleterske revolucije.

Pišući o srednjim slojevima društva kao izvoru i temeljnom osloncu fašističkog pokreta, autor, uz ostalo ističe da su ti slojevi po svom osnovnom karakternom određenju i položaju unaprijed usmjereni na pasivnost i kolebanje između vladajuće klase i onih koji su subjekt revolucije. Srednje slojeve tjera u fašizam očaj i strašna sjenka proletarizacije što se isprepliće s reakcionarnim egoizmom pripadnika viših slojeva koji žele natrag u razdoblje ranog feudalizma. Konzervativizam fašističke demagoške ideologije prilagođen je psihologiji srednjih slojeva čijom pomoći krupni financijski kapital jedino i može da spriječi proletersku revoluciju.

Zbog svoje kolebljivosti i nesigurnosti, velik dio pripadnika srednjih slojeva stanovništva traži čvrstu ruku, savršen red i siguran poredak i pri tom su njegovi pripadnici spremni da podrže svaku politiku sile, ako se ona okrene protiv radnika i krupnog kapitala. Pripadnici srednjih slojeva skloni su »traženju jednog vođe koji na izgled ne bi podržavao ni jednu postojeću političku partiju. U vremenima akutnih kriza oni su najoduševljeniji pobornici jake vlasti i заносеći se vojskom i autoritarnom birokracijom naročito nagnju bonapartizmu kao političkom idealu« (str. 100).

Činjenice dobivene istraživanjem pokazuju, kaže autor, da je fašizam po svojoj masovnoj osnovi uistinu pokret srednjih slojeva društva gotovo u svim oblicima svoga javljanja. U prilog tome, autor ističe da je fašizam, posebno nacional-socijalizam u Njemačkoj, pod pritiskom srednjih slojeva počeo primjenjivati određene mjere protiv krupnog kapitala da bi ih ubrzo pod pritiskom razvijenije industrijske buržoazije obustavio. Empirijski pokazatelji govore da Hitler na vlast dolazi nakon sporazuma između financijsko-industrijske grupacije rurske teške industrije i financijsko-industrijske grupacije kemijske i elektroindustrije, jer su obje grupacije zbog »privredne krize zauzele jedinstven stav da posljedice krize treba prevladati državnim merama zapošljavanja u obliku forsirane politike naoružanja, što je istovremeno trebalo da pripremi dugo očekivanu militantnu reviziju rezultata prvog svetskog rata [...]« (str. 117).

U procesu osvajanja vlasti, pa i kasnije, nacisti su se, ističe autor, služili modernim sredstvima propagande, kombiniranim s nasiljem, obmanom i demagogijom uz primjenu otvorenog terora. Fašizam tako nastoji da brzo, ne birajući sredstva, stvori snažnu egzekutivu sposobnu da prisilnim mjerama u privredi prevlada ekonomsku krizu. Ostvarivši mobilizaciju kapitalističkih resursa pomoću uvećanog prisilnoga najamnog rada i »militarističko-industrijskog kompleksa monopolnog kapitala, fašizam je pripremao osvajanje drugih evropskih zemalja sa striktnim vojno-političkim i ekonomskim planovima da velika područja Evrope pretvori u kolonije, tj. da na njih proširi fašističku simbiozu dva sektora kapitalističkog načina proizvodnje« (str. 124).

Nakon dolaska na vlast i učvršćenja na njoj, u fašističkom djelovanju sredstvo postaje cilj, i tako nastaje totalni iracionalni teror, koji postaje univerzalan i sistematski, prije svega usmjeren protiv komunističkih, socijalističkih i lijevoliberalnih pojedinaca i skupina. Teror i propaganda istodobno se dopunjuju kao »dve strane iste medalje, jer teror bez propagande nema psihološkog dejstva, a propaganda bez terora nije efikasna. Propaganda se postepeno zamjenjuje indoktrinacijom koja upravnoproporcionalno raste sa jačanjem sistema« (str. 131).

I dok je pravo u parlamentarnom buržoaskom sistemu, po Marxu, volja klase pretvorena u zakon, u fašističkom se sistemu pravo poistovjećuje s voljom i htijenjima vođe. Vođa bez ikakvih sudskih presuda i procesa može narediti ubistvo svakoga političkog protivnika, a to znači da pravo prerasta u tehničko sredstvo pri ostvarivanju određenog cilja koji, dakako, stoji iznad svih moralnih, prirodnih i istinski ljudskih etičkih ponašanja. »[...] Fašistički vođi su tako postali vrhovni sveštenici nove iracionalne i tajanstvene religije i istovremeno veoma spretni i metodični manipulanti novom racionalno skrojrenom ideologijom« (str. 145).

Govoreći o fašističkoj ideologiji, autor kaže da ona ima globalnu evropsku dimenziju čija se antiintelektualistička filozofska koncepcija izražava u iracionalizmu i vitalističkom misticizmu. Fašistička ideologija nastoji da unutrašnje proturječnosti kapitalističkog društva »zamagli i suzbije u ime 'narodnog organizma' jedne više celine opštih narodnih interesa, opravdavajući najčešće podređeni položaj radničke klase višim poslanstvom i superiornošću same nacije, poznatim mehanizmom psihološke kompenzacije u koji se nužno uvlačila iracionalna identifikacija pojedinaca sa narodom« (str. 156).

Funkcionalno-teorijska osnova fašističke ideologije takozvani rasni nacionalizam, odnosno rasna teorija koja naciju ne objašnjava povijesno, već je nastoji produbiti u njezinoj vitalnoj biološkoj egzistenciji socijaldarvinistički iz čega se i stvara nova teorija takozvane rasne superiornosti što je poslužila za opravdanje imperijalističke ekspanzije. Prema tome, rasistička ideologija predstavlja — pored svoje unutrašnje funkcije političkog instrumenta potčinjavanja — najekstremniju verziju agresivnih ideoloških opravdavanja osvajačkih namjera politike imperijalizma. Otuda i postulat te ideologije za zbijanje redova, odnosno monolitnošću zajednice.

Ideja »zajednice«, kao monolitnosti svih pripadnika nacionalne države u fašističkoj ideologiji, kaže autor, dovedena je do krajnje radikalne konzekvence, jer čim se narod, odnosno njegovi pripadnici identificiraju sa životnom sudbinom zajednice, čim je kapitalistički »pogon postao prava radna zajednica kapitalista i najamnih radnika, tada se svi bezuslovno moraju slagati, tada je svaka kritika i opozicija destruktivna, neprijateljska narodu i time kriminalna. Sebično i privatno posreduje se i kamuflira nacionalnim i rasnim, dakle opštim, što na širem ideološkom planu uspješno prigušuje osnovnu klasnu proturječnost. Osnovni smisao fašističke sitnoburžoaske ideologije jest posredovanje i legalizacija sebične svrhe na kojoj počiva celokupna zgrada buržoaskog društva« (str. 175).

U skladu s tim autor zaključuje da je mnogo lakše uočiti procese fašizacije na području ideologije nego u neposrednoj praksi samog sistema. Osnovna su obilježja ideoloških pokazatelja fašističkog identiteta: autoritarni nacionalizam, filozofski iracionalizam, militantni antikomunizam i politički antisemitizam. Upravo su u antisemitizmu sadržani i integrirani različiti elementi rasizma koji nije doktrina, već mit, a taj je mit konzekventno praćen protivmitom antirase, dakle, svjetskim židovstvom. No, ako antisemitizam i nije svojstven, kaže autor, svim fašističkim pokretima, antikomunizam jest i on u fašističkoj ideologiji premašuje oblik ideološke kritike i postaje pogled na svijet po kojem je komunizam neprijatelj svijeta.

Fašistički pokret, koji autor definira kao sitnoburžoaski pokret protesta, djeluje u Italiji, Saveznoj Republici Njemačkoj, Francuskoj, Austriji, SAD itd., i on bi — po mišljenju autora — u jačim ekonomsko-političkim kriznim situacijama

mogao prerasti u ozbiljna masovna fašistička gibanja. Naprotiv, u zemljama s nerazvijenom društvenom strukturom, dakle, u nesvrstanim zemljama u razvoju, malokad će se javiti snažan fašistički pokret, a bez snažnog pokreta nema ni fašističkog sistema i zato se »ova genetička dimenzija pri pojmovnom određenju ne sme nikad ispuštati iz vida« (str. 205).

Analizirajući ili bolje rečeno dotičući se, uz određene komparacije, nekih diktatorskih režima u ostalim evropskim zemljama između dva rata, autor, uz ostalo, kaže da se režimi u Poljskoj, Rumunjskoj, Jugoslaviji i Grčkoj mogu nazvati konzervativno-vojnim diktaturama, ali ne i fašističkim režimom, iako su, bez dvojbe, imali neke elemente fašističkih sadržaja. Ipak se »ovde ne može govoriti o fašističkim sistemima«, kaže autor na kraju svoje knjige. U tom kontekstu Kuljić napominje da ni režim u Čileu nije čisto fašistički već neka mješavina fašizma i neokolonijalizma.

Iako u diktatorskom režimu Čilea ima, bez dvojbe, fašizma, on se — po autoru — ne ponaša otvoreno već u »simbiozi neokolonijalizma, vojne diktature i autohtonih fašističkih tendencija. I čileanski primjer u svakom slučaju zorno pokazuje da fašizam nije prevaziđena istorijska faza u razvoju buržoaskog društva niti regionalna užeevropska pojava već je imanentna mogućnost, tendencija i istina monopolnog kapitalizma, usidrena u njegovoj osnovnoj proturječnosti« (str. 210).

Ipak bi se autoru moglo prigovoriti da, iako je u svom djelu doista dao svestraniju analizu »najčistijih« fašističkih sistema, njemačkog i talijanskog, na ostale se diktatorsko-fašističke sisteme i pokrete tek usput osvrnuo, komparirajući ih s onim »čistim«, bez dubljeg ulaženja u uzroke njihova pojavljivanja i djelovanja, a to je doista bilo potrebno i danasve korisno.

Na kraju valja istaći da je marksističkom analizom osmišljavanja karaktera i osnovnih uzroka pojave, razvoja i vladavine fašizma, ističući kako je fašizam u stvarnosti promicao interese finansijskog kapitala, iako je u svojoj biti bio pokret srednjih slojeva stanovništva, te analizirajući značenje i osnovni smisao fašističke ideologije — autor u svojoj studiji uspio proniknuti u pravu prirodu fašizma i ujedno istakao relevantna obilježja što, dakle, pridonosi boljem razumijevanju i teorijskom određenju fašizma.

Savo Pešić

LUKA MARKOVIĆ, *»Klasna borba i koncepcija razvoja«*,
Zagreb 1978.

Ova je knjiga napad na ekonomiste, posebno na one koji su sudjelovali u izradi »Osnova zajedničke politike dugoročnog razvoja SFR Jugoslavije do 1985. godine«. ¹ Oni su, kako autor na niz mjesta decidirano tvrdi, proturili »buržoasku

¹ »Osnova zajedničke politike dugoročnog razvoja SFR Jugoslavije do 1985. godine« (Beograd 1974) objavljena je kao prilog za javnu diskusiju, a izradila ju je Komisija Saveznog izvršnog vijeća koju su sačinjavali: dr Dušan Bilandžić, Dušan Bjelogrić, Božo Bojić, dr Tomislav Bandin, dr Dragomir Vojnić, Vinko Gabrišek, dr Slobodan Gligorijević, dr Dragutin Grupković, Ismet Gusija, Branko Đorđević, Jože Zakonjšek,